

II. Abdülhamid devrinde Bahriye Mektebi'nin denizden görünüşü (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.401)

tülü olan bu fevkanî caminin her cephesinde üç sıra halinde pencereler vardı. 1935'li yıllara kadar ayakta kalan bu caminin o yıllarda minaresi yıktırılmış, cami okuma salonu yapılmış ve daha sonra ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kapısı üstündeki beş beyitlik kitâbesinin tarih beyti şöyle idi: "Edâ-yı farz edip târîh-i tâmmın söyle ey Rif'at / Gelip bu ma'bed-i dilde duâ kıl Hân Mahmûd'a" (1244/1829).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314 (Bahriye Mektebi'nin eski bir fotoğrafı vardır); *Mühendishâne-i Sultânî'nin Tesis ve Küşâd-ı nı Âmir Sultan Selim Hân-ı Sâlis Fermânı* (nşr. Matbaa-i Bahriyye), İstanbul 1328; *Deniz Mektepleri Tarihçesi* (1929) (nşr. Büyük Erkân-ı Harbiyye IX. Deniz Şubesi), İstanbul 1934, tür.yer.; a.e. (1928-1939), İstanbul 1941, II, 27, 28; Ali Haydar Alpagut – Fevzi Kurtoğlu, *Türklerin Deniz Harp San'atine Hizmeti*, İstanbul 1939, III. Kısım, s. 52-57; Ali Haydar Alpagut, *Marmara'da Türkler*, İstanbul 1941, s. 16, 138; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 507-511, 528-546; Fâhri Çoker, *Bahriye Mektebimiz*, Ankara 1973, s. VII; Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, II, 403-409; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 315-324; II, 436-439; IV, 1397-1401; Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 114-117, 246-272; Halûk Şehsuvaroğlu, "110 Sene Evvel Kasımpaşa'da Açılan İlk Bahriye Mektebi", *Cumhuriyet*, İstanbul 30 Mart 1939; R. Ekrem Koçu, "Deniz Asker Okulları", *İst. A*, VIII, 4400-4405.

EMİN YAKITAL

BAHİRİYE NEZÂRETİ

17 Mart 1867 tarihinde
kaptanpaşalık teşkilâtının
yerini alan müessese.

1839'da Tanzimat'ın ilânından sonra bahriyede girilen ıslahat hareketleri içinde Bahriye Meclisi'nin kuruluşunun ardından yapılan en önemli re-

form, Osmanlı devlet teşkilâtında uzun bir geçmişi olan kaptanpaşalık müessesinin lağvedilerek yerine Bahriye Nezâreti'nin kurulmasıdır. Ancak 1867'de kurulan bu nezâretle 1804 yılında teşkil edilen Umûr-ı Bahriyye Nezâreti'ni birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü 1804'te kurulan nezâret Tersane Eminliği'nin yerine geçmiştir. Kaptanpaşalığın kaldırılması fikri ilk defa 1845 yılında ortaya atılmıştı. Bu tarihte kaptanpaşalığa Tophâne-i Âmire'de olduğu gibi Bahriye Müşirliği denilmesi söz konusu edilmişse de bu teklif o zamanlar pek dikkate alınmayarak kaptanpaşalık unvanı Bahriye Nezâreti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Bahriye Meclisi'nin kurulmasından sonra bahriyede önemli değişiklikler yapılmakla birlikte tersane ve donanmanın idaresi ve malî yönünün düzenlenmesi henüz esaslı bir nizamla bağlanamamıştı. Nitekim kaptanpaşanın malî yardımcısı olan Bahriye veya Tersane Müteşarlığı'nın 1861 yılında kaldırılması ile bu sorumluluk tamamen kaptanpaşanın üzerinde kalmıştır. Diğer taraftan yine bu yıllarda kaptanpaşanın üzerinde bazı ek memuriyetler de bulunmaktaydı. Bahriyenin malî, idarî ve askerî sorumlulukları yanında esas memuriyetine ilâve olarak birtakım görevleri de yürütmeye çalışan kaptanpaşa aynı zamanda Meclis-i Hâs üyesi idi. Zamanla denizciliğin daha da önem kazanması, denizcilik meselelerinin gün geçtikçe artması sebebiyle kaptanpaşa hem askerî hem de idarî ve malî işleri yürütmekte güçlük çekmekteydi. Bu durumu göz önüne alan sadâret makamı 11 Mart 1867 tarihinde bir takrir hazırlayarak bundan böyle kaptanpaşanın sadece Donanma-yı Hümâyûn'un kumandanı olmasını, idarî ve malî işlerin yeni kurulacak Bahriye Nezâreti tarafından yürütülmesini teklif etmişti. Nihayet çıkan irade ile Bahriye Nezâreti kurulmuş ve ilk nâzırlığa Hakkı Paşa tayin edilmiştir. Bu şekilde tersanenin malî işlerinin Bahriye Nezâreti tarafından yürütülmesine karşılık donanma kumandanlığı kaptanlık makamına bırakılmış oluyordu.

Bahriye Nezâreti'nin kurulmasından sonra bu nezârete bir muavin, bir de muhasebeci tayin edilmiş, ardından Bahriye Nezâreti'nin ve kaptanlık makamının görevlerini belirten nizamnâmeler hazırlanmıştır. Bahriye Nezâreti'ne tersane ve donanma ile ilgili bütün işlerin yürütülmesinde en büyük yardımcı ku-

Günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılan Bahriye Nezâreti binası - Kasımpaşa / İstanbul

ruşlar Bahriye (Tersane) İdare ve Kumanda meclisleri idi. Bahriye nâzırı tersane ve donanmanın malî durumunu yürütmekte tam yetki ile hareket ediyorsa da bazı askerî konularda, özellikle asker alma işlemlerinde kaptanlık makamı ile ortak hareket etmek zorunda idi. Fakat kaptanlık makamı nezâretin kuruluşundan bir ay sonra kaldırılınca tersane ve donanma ile ilgili bütün işler Bahriye Nezâreti'nde toplanmıştır. Bahriye Nezâreti'nin idarî ve askerî işleri meclisler tarafından yürütülürken Bahriye Mektebi ile ilgili meseleler Mektebi Bahriyye Nezâreti, limanlarla ilgili her türlü hususlar liman memuriyeti (liman reisliği) tarafından idare ediliyordu.

İlk Bahriye Nâzırı Hakkı Paşa'dan sonra 1876 yılına kadar bu göreve gelenlerin hepsi "bahriye nâzırı" unvanı ile tayin edilmiştir. Fakat 7 Mayıs 1876'da ikinci defa olarak bahriye nâzırlığına tayin edilen Kayserili Ahmed Paşa zamanında nezâret tekrar kaptan-ı deryâliğe çevrilmiştir (3 Haziran 1876). Kayserili Ahmed Paşa yedi ay sonra azledilince yerine Çerkes Abdi Paşazâde Mehmed Rauf Paşa ikinci defa olarak bahriye nâzırı unvanıyla bu göreve tayin edilmiştir. Mehmed Rauf Paşa'dan sonra 26 Aralık 1877'de Mâbeyn-i Hümâyûn ferikliği ve Harbiye Nezâreti de uhdesine verilerek bahriye nâzırı olan Said Paşa (Eğimli) ile ondan sonra 18 Nisan 1878'de ikinci defa bahriye nâzırlığına getirilen Morali İbrâhim Paşa bahriye nâzırı unvanını alarak bahriyenin başına geçmişlerdir. Morali İbrâhim Paşa'dan sonra 13 Mayıs 1878 tarihinde ikinci defa Bahriye Nezâreti'ne getirilen Ahmed Vesim Paşa, bahriye nâzırlığını tekrar kaptanpaşalığa çevirmiş, kendisi de "kaptan-ı deryâ" unvanıyla bahriyenin başına geçmiştir. Onun ardından gelen Hacı Râsim Paşa da kaptan-ı deryâ unvanını aldıktan sonra, 8 Ocak 1880'de bahriye nâzırı unvanıyla bahriyenin başına geçen

Bozcaadalı Hüseyinzâde Hasan Paşa zamanında nezâret tekrar kurulmuş ve bundan sonra bahriye nâzırı unvanı değişmemiştir (Mehmed Bahâeddin Dâyezâde, s. 149).

İmparatorluğun sonuna kadar devam eden Bahriye Nezâreti, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti kurulunca ayrı bir daire halinde Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmıştır da Cumhuriyet'in ilânından sonra 31 Aralık 1924'te ayrıca bir Bahriye Vekâleti kurulmuştur. Cumhuriyet dönemindeki Bahriye Vekilliği 2 Aralık 1927'de kaldırılarak bu bakanlığın işleri yeniden Millî Savunma Bakanlığı'na verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, *Donanma Dosyası*, nr. 74; BA, *Devâir Teşkilâtı Dosyası*, nr. 25; BA, *MAD*, nr. 8886, s. 319-320, 322, 330, 379; BA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 233, 906, 990, 1124, 1408, 4439, 6383, 6615; BA, *İrâde-Dâhiliye*, nr. 442, 1401, 38.990, 39.904; *Bahriye Kanunnâmesi*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 3815; Tataroğlu Abdullah, *Lâyiha*, İÜ Ktp., TY, nr. 3377, vr. 24^a-28^b; Mehmed Bahâeddin Dâyezâde, *Eser-i Bahâî*, TTK Ktp., nr. 38, s. 149, 258; Mehmed Şükrü, *Bahriyemizin Tarihçesi*, İstanbul 1328, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 420; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu 1789-1867*, İstanbul 1985; Saffet, "Umûr-ı Bahriye Nezâreti", *TOEM*, IV/21 (1329), s. 1350; Enver Ziya Karal, "III. Selim Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *TV*, III (1943), s. 204 vd.; İsmet Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", *İA*, VI, 210.

ALİ İHSAN GENCER

BAHRİYYE

(البحرية)

XIII. yüzyılın ortalarından
XIV. yüzyılın sonlarına kadar
Mısır'ın idaresinde söz sahibi olan
bir memlûk grubu.

Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Eyyüb tarafından 1241'de kuruldu. el-Melikü's-Sâlih, kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil'e karşı daha güçlü olmak ve Eyyübî Devleti'ni merkezileştirmek için pek çok köle satın aldığı gibi Mısır'daki Türk unsurlara dayanmak suretiyle de çevresinde kuvvetli bir grup meydana getirmeye çalıştı. Nihayet Mısır'daki yabancı unsurlar içinden seçtiği ve çoğunluğunu Kıpçak ve Hârizmliler'in teşkil ettiği ayrı bir memlûk sınıfı oluşturdu. Bu grubu, Nil kıyısında müstahkem bir hale getirdiği Ravza adasındaki kalede (Kal'atü'r-Ravza) yerleştirip yetiştirdi. Bundan dolayı bu memlûk grubu Nil'e (Bahrû'n-Nîl) nisbetle el-Memâlikü'l-Bahriye

ye adını aldı. Böylece el-Melikü's-Sâlih mevkîini sağlamlaştırdı, fakat bu kuruluş kısa süre sonra kendi sülâlesinin çökmesine sebep oldu.

Başlangıçta es-Sâlihî nisbesini koruyan Bahriyye Memlûkleri Hârizmliler, Kıpçaklar ve Bilâdülâs'tan gelen Âslar'ın (Allân) katılmasıyla daha da güçlendi ve Eyyübî meliklerinin kendi aralarındaki kavgaları sırasında nüfuzları gitgide artmaya başladı. Bahriyye Memlûkleri ismen saltanat süren diğer Eyyübî meliklerini bertaraf etmekle birlikte önceleri el-Melikü's-Sâlih ile haleflerine bağlılık gösterdiler. Hatta el-Melikü's-Sâlih, Bahriyye Memlûkleri'nin tabii reislerinden (mukaddemü'l-memâlik) olup hepsi de daha sonra Memlûk sultanı olarak Ortadoğu siyasetinde önemli rol oynayan Kutuz, Baybars ve Kalavun gibi emîrlerin sayesinde rakipleri karşısında üstünlük sağladı. Fakat 1249'da ölümü üzerine tahta geçen oğlu Turan Şah zamanında bu aileye muhalefet etmeye başladılar. el-Melikü's-Sâlih'in hanımı Şecerüddür'ün de tahrikleriyle Turan Şah'ı öldürdüler ve onu sultan yaptılar. Ancak bir kadının sultan olmasına karşı çıkılması üzerine Şecerüddür, Bahriyye emîrlerinin de desteğiyle Türk asıllı Atabegü'l-asâkir İzzeddin Aybeg ile evlenerek saltanatı ona devretti (1250). Böylece Mısır'da Eyyübî hâkimiyeti sona erdi ve Bahriyye Memlûkleri devri başladı. Ancak el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybeg'in sultanlığı içeride ve dışarıda muhalefetle karşılandı. Kendilerinden olmayan birini tahta çıkardıkları için pişman olan Bahriyye Memlûkleri içeride ona karşı başlatılan muhalefete önyak oldular. Bu muhalefet, Aybeg'in kendisine nisbetle Muizzî unvanını taşıyan kölelerinden yeni bir memlûk grubu oluşturmasıyla daha da arttı. Bunun üzerine Aybeg, oldukça nüfuz kazanan ve saltanat için tehlikeli olmaya başlayan Bahriyye emîrlere karşı harekete geçti. Takibe uğrayan ve şiddetle cezalandırılan Bahriyye Memlûkleri'nin bir kısmı Suriye'deki Eyyübî meliklerinin yanına, Kerek, Şam ve Filistin'e gitti. Bunlar Dimaşk ve Halep hâkimi Eyyübî meliklerinden el-Melikü'n-Nâsir Yûsuf'u Aybeg aleyhine tahrik ettikleri gibi Aybeg'in öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ali zamanında da Kerek hâkimi Mugis Ömer'i Mısır'a saldırmaya teşvik ettiler. Ancak Ömer'den yardım alarak Mısır'a hücum eden Bahriyye Memlûkleri

1257 ve 1258'de saltanat nâibi Kutuz'a mağlûp oldular. Fakat o sırada başgösteren Moğol tehlikesi, Suriye'deki Bahriyye Memlûkleri'ni hükümdarlığını henüz ilân etmiş olan Kutuz'a katılmaya mecbur bıraktı (1259). Böylece daha da güçlenen Kutuz Mısır'da büyük nüfuz kazandı ve Moğollar'ı Aynicâlût'ta büyük bir mağlûbiyete uğrattı (1260). Aynicâlût Zaferi'nin kazanılmasında Bahriyye Memlûkleri'nin ileri gelen emîrlere karşı I. Baybars önemli rol oynadı. Baybars, Aybeg zamanında Bahriyye'nin en büyük emîri olan Aktay'ın katli dolayısıyla Kutuz'a kızgın olan Bahriyye Memlûkleri'nin reisleriyle anlaşarak onu öldürttü ve 1260'ta tahta çıktı. Bahriyye Memlûkleri'nin en güçlü hükümdarlarından biri olan Baybars Mısır'da önemli idarî ıslahatta bulunduğu gibi Bahriyye Memlûkleri içinden de ayrı bir grup teşkil etti. Bahriyye Memlûkleri'nin diğer güçlü sultanlarından biri de Kalavun'dur. 1279'da saltanatı ele geçiren Kalavun'dan sonra oğulları bir müddet daha Mısır'da hâkimiyetlerini sürdürdüler. Bahriyye Memlûkleri'ne mensup son sultan ise 1381 ve 1390'da iki defa tahta çıkan el-Melikü's-Sâlih Haccî'dir.

Bahriyye Memlûkleri uzun süre Mısır'ın mukadderatına hâkim olmuşlar, fakat Burciyye'nin kurulması ile eski nüfuzlarını tamamen kaybetmişlerdir. Nitekim Memlûk teşkilâtında timarlı (iktâ) askerler olarak zikredilen Bahriyye Memlûkleri (Ecnâdü'l-Bahriyye), bu grubun teşekkülünden sonra, sultanların ikamet yeri olan Kal'atülcebel'de hizmet görmeye başlamışlar ve bundan böyle seferlere katılmamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA:

Makrizî, *Kitâbü's-Sülak*, I, 358-362; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 370-379; VII, 3-12; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zuhâr*, I/1, s. 279-296; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 26-30; a.mlf., "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *TD*, XXV (1971), s. 1-20; a.mlf., "XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu", *a.e.*, XV (1960), s. 85-94; a.mlf., "Bahriyye", *Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, IV, 295-296; Ali Sâlim en-Nebâhin, *Nizâmü't-terbiyeti'l-İslâmiyye ft 'aşri devleti'l-Memâlik ft Mısır*, Kahire 1981, s. 107-113; David Ayalon, "L'esclavage du mamelouk", *The Mamluk Military Society*, London 1979, s. 1-66; a.mlf., "Le Régiment Bahriya dans l'armée Mamelouke", *REI* (1951), s. 133-141; a.mlf., "al-Bahriyya", *EI²* (İng.), I, 944-945; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages, the Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Kent 1986; s. 18, 20-21, 23, 26-27, 28-29, 30, 33, 37, 41.

KÂZIM YAŞAR KOPRAMAN